

УДК 351.862 : 502.14

В. А. АНДРОНОВ, Є. О. ВАРИВОДА

ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ І ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Розглянуто нормативно-правове забезпечення екологічної безпеки у сфері цивільного захисту на засадах екологічної оцінки. Окреслено напрями, спрямовані на підвищення ефективності впровадження процедури екологічної оцінки в механізм державного управління у сфері цивільного захисту.

Ключові слова: екологічна оцінка, надзвичайні ситуації, екологічна безпека, державне управління, цивільний захист.

The legislative background for ecological safety provision with application of environmental assessment procedure in the field of civil defense is studied. The directions related to the efficiency increasing of environmental assessment implementation to the mechanism of state governance in civil defense are determined.

Key words: environmental assessment, emergencies, ecological safety, state governance, civil defense.

Характер новітніх викликів і загроз безпеки навколишнього середовища пов'язаний з синергетичним ефектом природних, техногенних і екологічних надзвичайних ситуацій (НС); підвищенням ймовірності виникнення одного виду небезпек, що обумовлює прискорення прояву інших; значною кількістю джерел техногенного ризику. Досвід ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у т.ч. екологічних, структурними підрозділами ДСНС України свідчить про те, що існують суттєві проблеми в організації управління під час виконання ними поставлених завдань. Це зумовлено, насамперед, тим, що обстановка в районі надзвичайних ситуацій змінюється швидше, ніж проходить цикл управління і приймаються рішення щодо їх ліквідації [16]. Крім того, масштаби наслідків негативного впливу надзвичайних ситуацій на екологічний стан компонентів довкілля свідчить про надзвичайно низьку ефективність вживання попереджувальних заходів. Тому на даний час виникла проблема вдосконалення механізму управління екологічною безпекою в надзвичайних ситуаціях, що вимагає від держави впровадження єдиної наскрізної системи врахування екологічних факторів у галузі запобігання і ліквідації наслідків НС.

Діюча система державного управління у сфері цивільного захисту має певні проблеми, пов'язані з місцем та роллю екологізованих норм та/або нормативно-правових актів у системі законодавства з надзвичайних ситуацій; слабкою міжвідомчою інтеграцією органів виконавчої влади, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері техногенно-екологічної безпеки; обмеженістю умов для практичної реалізації діяльності з аналізу, оцінки і прогнозування екологічних впливів НС; слабкістю діючих економічних механізмів стимулювання заходів щодо запобігання екологічним наслідкам та їх усунення за настання НС; недосконалістю

правових засад управління і контролю з питань забезпечення екологічної безпеки в галузі запобігання виникненню НС.

Наведені проблеми сигналізують про необхідність обрання серед сучасного арсеналу науково-практичних інструментів забезпечення екологічної безпеки того, який дозволить оцінити відповідність діяльності екологічним вимогам на конкретному етапі її реалізації, починаючи зі стадії запобігання НС і закінчуючи стадією ліквідації її прямих та побічних наслідків. В якості такого інструменту може виступати екологічна оцінка, що визначається як процес систематичного аналізу й оцінки екологічних наслідків намічуваної діяльності, консультацій із зацікавленими сторонами, а також урахування результатів цього аналізу і консультацій у плануванні, проектуванні, затвердженні і здійсненні даної діяльності [18]. Аналогом міжнародної системи екологічної оцінки в Україні є стратегічна екологічна оцінка, екологічна експертиза та оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС). Данні процедури спрямовані на запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище та встановлення відповідності запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Сьогодні в Україні наростає концептуальний підхід і активізується нормотворчий процес у галузі превентивного виявлення екологічних небезпек, оцінювання можливих ризиків та пом'якшення екодеструктивного впливу у сфері запобігання і ліквідації наслідків НС. З метою запобігання надзвичайних ситуацій упродовж 2012 р. здійснювались заходи з удосконалення нормативного забезпечення діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, які охоплювали усі сфери діяльності із забезпечення безпечного існування людства. З одного боку це пов'язано з інтеграцією незалежної України в європейську спільноту, а з іншого – з використанням наробок українських вчених у сфері оцінки техногенного впливу на природне середовище [11 – 17].

Актуальність дослідження питання щодо місця процедури екологічної оцінки в системі правового регулювання НС має не тільки науковий інтерес, але й важливе практичне значення. Оскільки в Україні накопичений величезний позитивний досвід здійснення екологічної експертизи, оцінки впливу на навколишнє середовище щодо видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, але практика застосування даних процедур в галузі запобігання і ліквідації НС є обмеженою.

Науковим підґрунтям і теоретичною основою виконання дослідження стали наукові праці провідних учених як в Україні, так і за кордоном, зокрема у працях Б. Данилишина, С. Дорогунцова, О. Ральчук, Г. Рудька, А. Федорищевої, Є. Хлобистова, В. Шевчука розглядаються питання теоретико-методологічних та управлінських засад екологічної безпеки. Роботи В. Андрейцева, Н. Андрусевича, Г. Балюка, А. Гетьмана, Н. Кобецької, В. Лозанського, Ю. Шемшученка, М. Шульги присвячені розробці теоретичних основ формування екологічної політики та правового поля забезпечення екологічної безпеки в контексті сталого розвитку суспільства. І. Абрамов, Я. Адаменко, Л. Аніщенко, С. Говорушко, К. Д'яконов, А. Дончева, Т. Звонкова, Н. Ли, В. Петлін, К. Позаченюк, Б. Садлер, Б. Солуха, Р. Терівел, І. Черваньов, О. Черп досліджують науково-методологічні та практичні

аспекти екологічної оцінки. Однак у зазначених наукових роботах питання законодавчого забезпечення екологічної оцінки у сфері регулювання НС розглядалися фрагментарно або в рамках широкої проблематики забезпечення екологічної безпеки, що обумовлює необхідність наукової розробки даного питання.

Метою роботи є дослідження особливостей нормативно-правового забезпечення процедури екологічної оцінки в галузі державного управління у сфері цивільного захисту. Зазначена мета зумовила постановку й вирішення таких завдань: визначення та аналіз змісту нормативно-правових актів, регламентуючих питання застосування процедури екологічної оцінки у сфері запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; обґрунтування заходів, спрямованих на підвищення ефективності впровадження процедури екологічної оцінки у сферу державного управління процесами забезпечення екологічної безпеки в умовах НС.

На сьогодні регулювання положень щодо впровадження процедури екологічної оцінки в галузі запобігання і ліквідації наслідків НС здійснюється за допомогою різних за ієрархією, формою, предметом і способом правового регулювання, галузевою спрямованістю законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

Основоположним правовим актом усієї структури національного законодавства є Конституція України [1], в якій визначено, що забезпечення безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, а також подолання наслідків Чорнобильської катастрофи і збереження генофонду українського народу покладається на державу і є її обов'язком. Норми Конституції України є нормами прямої дії, а отже, виступають вищими правовими гарантіями забезпечення екологічної безпеки.

До нормативно-правових актів України, які визначають загальні положення, форми та порядок імплементації, державне регулювання та управління, відповідальність у галузі екологічної оцінки, в тому числі в регулюванні НС, відносяться закони України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про екологічну експертизу”, “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року”, “Про об’єкти підвищеної небезпеки”, “Про регулювання містобудівної діяльності”, “Про зону надзвичайної екологічної ситуації”, а також Кодекс цивільного захисту України.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (1991 р.) [2] (ст. 3) визначає серед основних принципів охорони навколишнього середовища – пріоритетність вимог екологічної безпеки; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища; обов’язковість надання висновків державної екологічної експертизи.

Важливою є норма, закріплена в ст. 16, яка проголошує, що управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження, екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчої діяльності. Тобто контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних природоохоронних заходів у разі надзвичайної ситуації може бути реалізовано засобами екологічної експертизи.

Також ст. 27 вказаного Закону визначає, що господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси підлягають екологічній експертизі.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (ст. 28) закріплює серед завдань державної екологічної експертизи – визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині або в майбутньому прямо або посередньо негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища. Таким чином, екологічна експертиза на законодавчому рівні визнається в якості інструменту забезпечення екологічної безпеки. Відповідно до зазначеного положення, діяльність пов'язана з реалізацією державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від НС та запобігання їх виникненню, ліквідацією надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, потенційно підпадає під сферу застосування екологічної експертизи.

У зазначеному законі (ст. 52) закріплюється положення, що екологічні вимоги при виробництві, зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні, захороненні токсичних та інших небезпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я людей речовин визначаються нормативними документами на підставі висновку державної екологічної експертизи. Дана норма регламентує необхідність проведення екологічної експертизи у сфері здійснення заходів щодо захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із впливом шкідливих (забруднювальних) речовин.

Закон України “Про екологічну експертизу” (1995 р.) [3] визначає, що метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах (ст. 4).

Відповідно до ст. 5 визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності належить до одного з основних завдань екологічної експертизи, тобто даний вид науково-практичної діяльності може бути впроваджений як на стадії запобігання, так і на стадії ліквідації наслідків НС.

У ст. 13 закріплюється положення про те, що здійснення державної екологічної експертизи є обов'язковим для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Перелік видів діяльності та об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 27.07.1995 № 554 (далі – Перелік № 554) [9]. Затверджений урядом документ покликаний забезпечити облік основних стаціонарних потенційних джерел виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Зіставивши вказаний перелік з класифікацією НС [13] (виявлених й можливих), а також тих, що можуть виникнути на об'єкті в різних галузях національного господарства чи на окремій території України, можна ідентифікувати ті НС техногенного характеру, які підпадають під сферу застосування державної екологічної експертизи. Наприклад, надзвичайні ситуації унаслідок аварій у системах нафтогазового промислового комплексу.

Частина 1 ст. 15 закону про екологічну експертизу вимагає додавати до документації на об'єкти державної екологічної експертизи обґрунтування щодо забезпечення екологічної безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності з комплексною еколого-економічною оцінкою існуючого чи передбачуваного впливу на стан навколишнього природного середовища, оцінкою екологічного ризику та з альтернативними прогнозними варіантами зменшення цього впливу.

Важливим у контексті даної роботи є положення ст. 34, в якому зазначено, що підставою проведення державної екологічної експертизи видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, є оголошення через засоби масової інформації Заяви про екологічні наслідки діяльності і подання еколого-експертним органам комплексу документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище. Дана норма регламентує необхідність здійснення оцінки впливу на навколишнє середовище в разі, якщо НС підпадає під сферу дії державної екологічної експертизи.

У матеріалах оцінки впливу на навколишнє природне середовище (ст. 36) запланованої чи здійснюваної діяльності (наприклад, організація та здійснення комплексу заходів щодо ліквідації наслідків НС, пов'язаної з вибухами боєприпасів на території військової частини А0829 м. Лозова Харківської області) обґрунтовується її доцільність та способи реалізації, можливі альтернативні варіанти рішень, характеристика стану навколишнього природного середовища території, види та рівні впливу на нього в нормальних і екстремальних умовах, можливі зміни його якісного стану, еколого-економічні наслідки діяльності, заходи щодо зменшення рівня екологічного ризику і забезпечення вимог екологічної безпеки. Вказана стаття регламентує ОВНС як інструмент визначення видів і рівнів екологонебезпечного впливу в умовах надзвичайної ситуації.

До 2011 р. в Україні діяв інститут екологічної експертизи, успадкований від СРСР, і щороку здійснювалось близько 6 000 екологічних експертиз, що в десятки разів перевищувало їхню кількість у західноєвропейських країнах [12 – 15]. Однак надзвичайні ситуації лише в окремих випадках ставали об'єктом екологічної експертизи, наприклад було проведено комплексну державну екологічну експертизу екологічної ситуації за наслідками надзвичайної ситуації поблизу с. Ожидів (аварія на залізниці у Буському районі 16 липня 2007 р.).

В Україні щорічно виникає близько 120-140 НС техногенного характеру, які є потенційно джерелами екологічної небезпеки, але із внесенням змін до законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про екологічну експертизу” та набранням чинності відповідних положень Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності” (2011 р.) обмежується сфера застосування екологічної експертизи в галузі державного управління процесами забезпечення екологічної безпеки за умов надзвичайної ситуації. Для того щоб власне НС стала об'єктом екологічної експертизи, необхідно визначити її класифікаційні ознаки (технічні, екологічні, соціально-економічні та інші), що зумовлюють її віднесення до сфери застосування екологічної оцінки.

У Законі України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року” (2010 р.) [4] серед основних принципів національної екологічної політики закріплено – запобігання НС природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних

ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища.

До завдань у сфері поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки відноситься, серед інших, модернізація до 2020 р. національної системи інформування населення з питань НС природного і техногенного характеру. Імплементация екологічної оцінки до сфери регулювання НС значною мірою буде сприяти виконанню даного завдання, оскільки її методологічні положення базуються на трьох основних принципах – превентивності, комплексності і демократичності.

Пунктом 12 Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.06.2011 р. № 771 [10], вимагається обов'язкове проведення громадських слухань у випадку коли особа планує здійснювати вид діяльності чи експлуатувати об'єкт, що становить підвищену екологічну небезпеку.

Важливою з позицій досліджуваної проблеми є норма, закріплена у ст. 12 Закону України “Про об'єкти підвищеної безпеки” (2001 р.) [5], яка регламентує, що суб'єкт господарської діяльності, який планує будівництво і/або реконструкцію об'єкта підвищеної безпеки, зобов'язаний одержати дозвіл на будівництво такого об'єкта відповідно до законодавства про містобудування та повідомити про можливі негативні наслідки впливу на життєдіяльність людей та довкілля, обмеження наслідків і захисту людей та довкілля.

У свою чергу, відповідно до ст. 31 Закону України “Про регулювання містобудівної діяльності” (2011 р.) [6] до проектної документації на будівництво об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, а також об'єктів, які підлягають оцінці впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті, додаються результати оцінки впливу на стан навколишнього природного середовища (матеріали оцінки та звіти про оцінку і громадське обговорення). Відповідно до Переліку № 554, види діяльності, пов'язані з експлуатацією об'єктів IV-V категорії складності, також вимагають складання оцінки впливу на навколишнє середовище. Порядок визначення категорії складності об'єктів регламентується Порядком віднесення об'єктів будівництва до IV-V категорії складності, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 27.04.2011 р. № 557. Згідно з пунктом 6 даного Порядку до V категорії складності відносяться об'єкти будівництва, які мають таку ознаку, серед інших – є об'єктами підвищеної безпеки.

Таким чином, об'єкти підвищеної безпеки (об'єкт, який згідно з законом вважається таким, на якому є реальна загроза виникнення аварії та/або надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру) підлягають процедурі оцінки існуючого чи передбачуваного впливу на стан навколишнього природного середовища.

У Кодексі цивільного захисту України (2012 р.) (далі – Кодекс) ст. 2 [14] надається визначення термінів, зокрема запобігання виникненню НС – це комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших заходів, спрямованих на регулювання техногенної та природної безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення НС на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання

у надзвичайну ситуацію або пом'якшення її можливих наслідків. Виходячи з даного визначення, в зміст поняття запобігання виникненню НС закладено необхідність імплементації процедури екологічної оцінки.

Ст. 31 Кодексу визначає, що інформація з питань цивільного захисту (ЦЗ) має містити дані про суб'єкт, який її надає, та сферу його діяльності, про природу можливого ризику під час аварій, включаючи вплив на людей та навколишнє природне середовище.

Загалом Кодекс визначає, серед інших, сутність цивільного захисту; принципи і завдання єдиної державної системи ЦЗ; захист населення і територій від надзвичайних ситуацій, в т.ч.: інженерний, радіаційний, хімічний, біологічний і психологічний, але питання екологічного захисту залишилось поза сфери регулювання даного нормативно-правового акту. Закон України "Про правові засади цивільного захисту" (2004 р.) [7], який визначав засади екологічного захисту у сфері ЦЗ, втратив чинність з прийняттям Кодексу.

Закон України "Про зону надзвичайної екологічної ситуації" (2002 р.) [8] регламентує проведення спеціальних спостережень за станом навколишнього природного середовища з метою визначення ступеня впливу небезпечних факторів, що спричинили виникнення і призвели до надзвичайної екологічної ситуації, – що відноситься до сфери екологічного моніторингу; а також короткострокового і довгострокового прогнозування негативних змін навколишнього природного середовища в зоні надзвичайної екологічної ситуації, а також на прилеглих до неї територіях (ст. 11). Відповідно зі ст. 7 Закону України "Про екологічну експертизу" екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах. Виходячи з цього, надзвичайна екологічна ситуація є потенційним об'єктом екологічної експертизи.

Ефективним засобом запобігання та подолання екологічних наслідків НС має стати правове забезпечення діяльності з екологічної оцінки надзвичайних ситуацій на основі практики застосування положень екологічного законодавства України в сфері регулювання НС.

Розглянуте нормативно-правове поле забезпечує пряме чи опосередковане регулювання управління екологічною безпекою на засадах екологічної оцінки в галузі запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Але, попри достатньо широкий правовий регламент даної процедури, існують певні прогалини у сфері практичної реалізації, які потребують усунення.

У світлі цього сьогодні важливо активізувати процеси за наступними напрямками: вивчення, аналіз та узагальнення міжнародної та національної практики застосування положень законодавства про екологічну оцінку в сфері НС; наукове обґрунтування, розроблення та прийняття єдиної міжвідомчої методології екологічної оцінки НС; розроблення та затвердження відповідних регуляторних документів, що будуть забезпечувати наскрізність інтеграції екологічної оцінки до сфери регулювання НС; створення комплексу адміністративних, правових, організаційних заходів щодо стимулювання впровадження екологічної оцінки в сферу регулювання НС.

На сьогодні не має необхідності формування нової галузі законодавства щодо екологічної оцінки НС, оскільки достатньо повно і комплексно правові норми екологічної оцінки містяться в екологічному законодавстві і фактично є домінуючими в галузі екологічної безпеки навколишнього середовища. Але потребує вдосконалення

механізм державного управління в даній сфері суспільних відносин, який передбачає перетворення екологічної оцінки в дієвий інструмент політики сталого розвитку, який би відповідав сучасним міжнародним стандартам екологічної безпеки.

Література:

1. Конституція України : прийнята на першій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995 р. № 45/95 – ВР // ВВР України. – 1995. – № 8. – Ст. 55.
4. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-IV // ВВР України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
5. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III // ВВР України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
6. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI // ВВР України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
7. Про правові засади цивільного захисту : Закон України від 24.06.2004 р. № 1859-IV // ВВР України. – 2004. – № 39. – Ст. 488.
8. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III // ВВР України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.
9. Перелік видів діяльності та об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку : постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.1995 р. № 554 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
10. Про затвердження порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на стан довкілля : постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.2011 р. № 771 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
11. *Адаменко Я. О.* Оцінка впливів техногенно небезпечних об'єктів на навколишнє середовище: науково-теоретичні основи, практична реалізація : автореф. дис. ... д.т.н. : спец. 21.06.01 “Екологічна безпека” / Я. О. Адаменко. – Івано-Франківськ, 2006. – 35 с.
12. *Андрусевич А. О.* Оцінка впливу на довкілля в Україні: вирішення проблеми по-європейськи / А. О. Андрусевич. – Львів : РАЦ “Суспільство і довкілля”. – 2011. – 18 с.
13. Класифікатор надзвичайних ситуацій : ДК 019:2010. – [Чинний від 2010-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2010 – 19 с.
14. Кодекс цивільного захисту України : кодекс України від 02.10.2012 р. № 5403-VI // ВВР України. – 2013. – № 34-35. – Ст. 458.
15. *Малигіна К.* Інститут екологічної експертизи в Україні – модернізація на європейський лад / К. Малигіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://icps.com.ua>.
16. *Ситник Г. П.* Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика : автореф. дис. ... д.держ.упр. : спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” / Г. П. Ситник. – К. , 2007. – 36 с.

17. Солуха Б. В. Оцінка впливу об'єктів будівництва на навколишнє середовище згідно з ДБНА.2.2.-1-95 / Б. В. Солуха. – К. : Знання, 2000. – 112 с.

18. Экологическая оценки и экологическая экспертиза / [О. М. Черп, В. Н. Винниченко, М. В. Хотулева и др.] ; под ред. О. М. Черпа. – М. : Соц.-эколог. союз, 2001. – 312 с.

Надійшла до редколегії 18.11.2013 р.